

Helden en herinneringen

Nederlandse zoeaven en herinneringscultuur tussen 1860 en 1947

Koen de Groot

Vanwege de Piëmontese dreiging zag paus Pius IX zich in 1860 genoodzaakt een nieuwe krijgsmacht op te richten, grotendeels bestaande uit internationale soldaten die bekend kwamen te staan als de zoeaven. Avontuur, prestige, een vlucht uit het armoedige bestaan en het geloof te strijden voor een oprechte, goede zaak maakten dat ook 3181 Nederlandse jongemannen naar Italië trokken. Koen de Groot onderzocht de herinneringscultuur van deze Nederlandse zoeaven en hun positie in het collectieve geheugen van katholiek Nederland. Aan de hand van een theorie van Aleida Assmann laat hij zien hoe de zoeaven herinnerd werden en ze herinnerd wilden worden.

Het Nederlandse voetballandschap wordt gekenmerkt door een keur aan clubs met welluidende namen. Van het Voorburgse *Tot Ons Nut En Genoeg Is Deze Opgericht* tot *Het Begon Op Klompen* uit Amsterdam en van *De Grenswachters* uit het Brabantse Putte tot het *VV de Sprinkhanen* uit Nieuw-Dijk. Ook de Eerste Klasse West beschikt over een club met een opvallende naam: het in 1931 opgerichte *VV De Zouaven* uit het Westfriesse Grootebroek, vernoemd naar de katholieke jongemannen die in de jaren zestig van de negentiende eeuw de Kerkelijke Staten en paus Pius IX verdedigden tegen de expansiedrang van koning Victor Emanuel II van Italië.

Slechts bij een enkeling zal de term *zoeaven* tegenwoordig een belletje doen rinkelen, maar gedurende een groot deel van de vorige eeuw was het tegenovergestelde waar. Monumenten, manifestaties en zelfs een heus museum zorgden ervoor dat de daden van de Nederlandse zoeaven niet in de vergetelheid raakten, maar zich nestelden in het collectieve geheugen van katholiek Nederland. Onderzoek naar de herinneringscultuur van de zoeaven is echter nooit gedaan. Dit is opvallend, want de herinneringscultuur die zich rond de Nederlandse zoeaven ontspon, liep synchroon aan de steeds prominentere plek die de zoeaven innamen in de katholieke zuil van Nederland. In dit artikel staat de herinneringscultuur rond de Nederlandse zoeaven van 1860 tot 1947 daarom centraal. Het jaar 1947 geldt hierbij als grens, omdat toen het zoeavenmuseum haar deuren opende en de laatste zoeaaf bovendien een jaar eerder, in 1946, overleed.

De theorieën van de Duitse wetenschapper Aleida Assmann vormen in dit artikel een leidraad. In haar werk *Der Lange Schatten der Vergangenheit* onderscheidt zij vier verschillende vormen van herinneren.¹ De eerste twee daarvan zijn de individuele en de sociale herinnering. De eerste vorm van herinneren is aan het individu gebonden en daarmee persoonlijk en onoverdraagbaar. Persoonlijke herinneringen worden echter vaak opgedaan in de nabijheid van anderen. De ervaringen mogen dan

hetzelfde zijn, de persoonlijke herinneringen zijn dit vaak niet. Door het uitwisselen van ervaringen en herinneringen kan er echter een groepsherinnering ontstaan. Van de individuele herinnering is het daarom een kleine stap naar de sociale herinnering. De sociale herinnering is de herinnering van de groep, vaak van een generatie die tussen het vijftiende en vijfentwintigste levensjaar haar identiteitsvormende ervaringen heeft opgedaan. Daarom is de sociale herinnering sterk aan een bepaalde periode verbonden. Sterft de generatie, dan sterft ook de herinnering. Door mondelinge overlevering kan de herinnering weliswaar kort behouden blijven, maar na tachtig à honderd jaar is zowel de individuele herinnering als de sociale herinnering verdwenen.

Als derde vorm van herinneren noemt Assmann de politieke herinnering. In tegenstelling tot de eerste twee vormen komt deze vorm van herinneren niet spontaan tot stand. Ze wordt van bovenaf opgelegd. Via monumenten, herdenkingsdagen en rituelen wordt de herinnering in het collectieve geheugen vastgelegd. Deze manier van herinneren is daarmee transgenerationeel en overdraagbaar; er vindt hier bovendien een wisselwerking tussen herinnering en identiteit plaats. De symbolische functie van deze herinnering is dus groot. Tot slot is er de culturele herinnering. In plaats van een symbolische functie heeft deze vorm van herinneren vooral een materiële functie. Door middel van musea, bibliotheken en archieven krijgt de dialectiek van het herinneren en identiteit een nieuw gezicht. Was de herinnering voorheen een kwestie van het paradoxale samenspel tussen herinneren en vergeten, bij de culturele herinnering draait het juist om deze tegenstelling. In musea wordt immers meer herdacht dan we ons herinneren. De culturele herinnering heeft een aanbiedende functie: er wordt eerder bewaard dan herinnerd. De nadruk ligt derhalve niet op de herinnering als schepper van eenheid en identiteit, zoals bij de politieke herinnering, maar op het zeker stellen van de herinnering.²

Om deze vier vormen van herinnering in relatie tot de Nederlandse zoeaven te kunnen begrijpen, is enige kennis over de geschiedenis der zoeaven vereist. Ik zal daarom eerst de geschiedenis van deze pauselijke strijders beschrijven, daarna gaat het artikel in op de herinneringscultuur die later over hen ontstond.

De Nederlandse zoeaven

Na de turbulente napoleontische tijd (1799-1815) was de staatkundige rust in de Italiaanse laars wedergekeerd. Deze rust zou niettemin kort standhouden. Rond 1860 zorgden nationalistische gevoelens, die in heel het Italiaanse schiereiland mede dankzij de Romantiek opspeelden, ervoor dat het Koninkrijk Piëmont onder leiding van koning Victor Emanuel II en eerste minister Cavour kleine Italiaanse staten als Modena, Toscane en Parma kon inlijven. Later volgde ook annexatie van grote delen van de Pauselijke Staten, werden Lombardije en Venetië op de Oostenrijkers veroverd en werd ook het Koninkrijk der Beide Siciliën bij het Koninkrijk Piëmont gevoegd.

De staatkundige situatie was voor de in 1846 aangetreden paus Pius IX dus uitermate penibel. Vanwege de Piëmontese dreiging zag hij zich in 1860 genoodzaakt grootscheepse legerhervormingen door te voeren. De belangrijkste hervorming vormde de oprichting van een nieuwe krijgsmacht, grotendeels bestaande uit internationale

soldaten. De paus had in eerste instantie weliswaar de beschikking over Italiaanse soldaten uit zijn eigen land, maar wegens grootschalige desertie zocht Pius IX zijn heil in buitenlandse soldaten.³ Als bevelhebber stelde de paus de Franse generaal Christophe Louis Juchault de Lamoricière aan. Diens naam en faam als held van de Franse expeditie in Algerije werkte als magneet op de vele jeugdige Franse adellijken die zich in groten getale bij hem voegden. Dankzij de uitheemse kledij die het regiment droeg, door Lamoricière overgenomen van de Algerijnse Berberstam der Zouazoua, werden de schutters in de volksmond al snel ‘zoeaven’ genoemd. Het duurde niet lang voordat dit ook de officiële naam van het regiment werd.

Op 18 september 1860 vond de eerste veldslag plaats waar de zoeaven een rol in speelden: de Slag bij Castelfidardo. Tienduizend pauselijke soldaten stonden tegenover nagenoeg veertigduizend Piëmontezen. Het numerieke voordeel bezorgde de overwinning aan Piëmont, waardoor Pius voorgoed de Marken en Umbrië aan Piëmont moest afstaan. Eerder had hij al Romagna gewonnen moeten geven. Nog geen jaar later, op 17 maart 1861, werd het Koninkrijk Italië uitgeroepen met Victor Emanuel II als koning. Alleen de directe omgeving van Rome, het zogenaamde Erfgoed van Petrus, behoorde niet aan het nieuwe koninkrijk toe. Victor Emanuel II wond er echter geen doekje om dat hij ook dit gebied wilde inlijven. De Franse keizer Napoleon III wist echter met het stationeren van een groot Frans regiment in Rome ervoor te zorgen dat Victor Emanuel voorlopig pas op de plaats moest maken. Daarnaast deed de nederlaag van Castelfidardo paus Pius IX beseffen dat zijn zoeavenleger weinig slagkracht had en dat de Italianen hun kans schoon zouden zien om hem aan te vallen wanneer de Fransen onverhoopt Rome mochten verlaten. Daarom werd het zoeavenleger sterk uitgebreid, waarin vele Nederlandse jonge katholieken dienst namen. Voor de werving in Nederland waren twee mannen hoofdverantwoordelijk: pastoor Hellemons uit Oudenbosch en pater De Kruijff uit Amsterdam. Met name deze laatstgenoemde geestelijke was enorm bedrijvig; met brieven lichtte hij bevriende pastoors in heel Nederland in over het nieuwe regiment en al snel was zijn pastorie te Amsterdam overvol met nieuwe rekruten. Vanuit Amsterdam vertrokken vervolgens treinen naar Oudenbosch, waar pastoor Hellemons de jongens zo goed en kwaad als het ging voorbereidde op hun reis naar Rome.⁴ In totaal zouden tussen 1860 en 1870 minimaal 3181 Nederlandse jongens dienst nemen als pauselijke zoeaaf.⁵

De jaren na de Slag bij Castelfidardo verliepen betrekkelijk rustig voor de zoeaven. Maar eind 1867 was het gedaan met de rust. De Italiaanse nationalist Garibaldi verzamelde eens te meer zijn manschappen en stak meerdere malen de grenzen over, zich voorbereidend op een definitieve en beslissende aanval op Rome. In het nabijgelegen stadje Bagnorea (tegenwoordig Bagnoregio) kwam het op 7 oktober 1867 voor het eerst sinds Castelfidardo weer tot een groot treffen tussen de pauselijke troepen en de Garibaldisten, waarbij er met de Amsterdammer Petrus Heijkamp bovendien voor het eerst een zoeaaf op het slagveld sneuvelde. De strijd werd in het voordeel van de zoeaven beslist en ook in de daarop volgende schermutselingen in Monterotondo, Montlibretti en Nerola trokken de zoeaven aan het langste eind.

De grootste overwinning voor de zoeaven moest toen nog komen. Op 3 november 1867 vond de Slag bij Mentana plaats. Tegenover ongeveer 11.000 Garibaldisten

Tilburgse kinderen, verkleed als zoeaaf, bij gelegenheid van de Kindheidoptocht (1924).

Bron: 'Katholiek Tilburg in Beeld' (Ronald Peeters & Ed Schilders); collectie Regionaal Archief Tilburg.

stonden 3.500 pauselijke soldaten, aangevuld met een reservemacht van 2.000 Fransen. Onder leiding van kolonel Allet en luitenant-kolonel De Charette werden de Garibaldisten verslagen. Niet in de laatste plaats was dit te danken aan het feit dat de Franse reserves over achterladers beschikten, een modern geweer waarmee ze dood en verderf zaaiden onder Garibaldi's roodhemden.⁶ De Slag bij Mentana mag het hoogtepunt heten van de Nederlandse zoeaven: Garibaldi was van het toneel verdwenen. De overwinning zorgde bovendien voor een ware stormloop in Oudenbosch. Elke dag meldden tientallen vrijwilligers zich aan en in november 1867 vertrok er elke week een transport met ruim honderd Nederlandse jongens richting Rome.⁷ Daarnaast zorgde het treffen bij Mentana voor een enorme toename aan berichtgeving over de Nederlandse zoeaven. Verschillende boeken over Pius IX en zijn legermacht verschenen op de markt en de katholieke kranten van Nederland berichtten vol trots elke week over wetenswaardigheden van het zoeavenbestaan.⁸

Even leek het erop dat de Pauselijke Staten definitief voor de ondergang waren behoed. Maar de Frans-Duitse Oorlog van 1870-1871 zette de verhoudingen in Europa op scherp. Napoleon III haalde zijn troepen uit Rome weg en werd vervolgens verslagen bij Sédan. Victor Emanuel II zag zijn kans schoon en trok met zijn leger op naar Rome. Van de Fransen had hij nu niets meer te vrezen, alleen de pauselijke troepen boden nog weerstand. Met 50.000 man omsingelden de Italianen de stad, waar 8.000 soldaten zich verdedigden. Na één dag strijd was het pleit beslecht: op 20 september 1870 liet Pius IX de witte vlag hijsen om onnodig bloedvergieten te voorkomen.⁹ De val van Rome werd met treurnis onthaald in de Nederlandse katholieke bladen, maar vergeten werden de zoeaven niet. De lofzang op roemrijke heldenmoed, godvruchtige ijver, opofferingsgezindheid, vroomheid en liefde voor de paus, de Kerk en het vaderland had in de Nederlandse katholieke pers jarenlang het beeld van de zoeaven bepaald: de zoeaven werden als helden gezien. Hiermee was de toon gezet: in de jaren na 1870 zou dit het dominante verhaal blijven.

Broederschappen en bijeenkomsten

Na de val van Rome keerden de meeste Nederlandse zoeaven terug naar hun vaderland. Velen van hen werden met open armen ontvangen en als helden onthaald. Anderen kwamen echter van een koude kermis thuis wanneer bleek dat hun voormalige baas geen werk meer voor ze had.¹⁰ Bovendien waren verreweg de meeste Nederlandse zoeaven hun Nederlanderschap verloren door in dienst te treden bij een vreemde krijgsmacht.¹¹ Ook konden vele zoeaven niet wennen aan het normale burgerleven na jaren in Romeinse kazernes en Italiaanse velden te hebben doorgebracht.¹²

De moeizame terugkomst bracht vele zoeaven ertoe om ofwel in krijgsdienst te treden ofwel het uniform voor het habijt in te wisselen. Een handvol toog naar Afrika om missiewerk te verrichten, anderen zochten het avontuur in de Oost op en meldten zich aan bij het Koninklijk Nederlands Indisch-Leger, terwijl weer anderen in de Frans-Duitse Oorlog en later in de Derde Carlistenoorlog vochten. Ook de zoeaven die in Nederland bleven konden de korpsgeest maar moeilijk vaarwel zeggen. Hun drang naar

sociale herinnering resulteerden in de oprichting van diverse zoeavenbroederschappen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Frankrijk was er in Nederland geen centraal zoeavenorgaan. Per plaats werden initiatieven genomen om broederschappen op te richten en in verschillende steden bestonden maar liefst twee zoeavenbonden naast elkaar.

Ondanks het ontbreken van een algemene broederschap zagen de Nederlandse zoeaven elkaar op gezette tijden. In 1876 bijvoorbeeld, toen de zoeaven vierden dat Pius IX dertig jaar paus was. In het met pauselijk geel-wit versierde Tilburg kwamen zoeaven uit België, Frankrijk en Nederland bijeen voor een grote reünie. Een jaar later was Tilburg nogmaals het centrum van een groot zoeavenfeest. In 1877 werd namelijk gevierd dat Pius IX vijftig jaar bisschop was. Opnieuw trokken de zoeaven in groten getale naar de Brabantse stad. Zoeavenbroederschappen uit heel het land verschenen in vol ornaat, alsmede vele zoeaven die geen lid waren van een broederschap. Ook de Tilburgers zelf vierden feest: niet alleen was de stad net als een jaar eerder opnieuw versierd met de nationale driekleur en het pauselijke geel-wit, ook lagen de meeste fabrieken stil en hadden nagenoeg alle bedrijven in de stad delegaties naar het feest afgevaardigd.

Een feestelijke stoet vormde het hoogtepunt van het feestgedruis. Voorop ging een twintigtal voornamelijk Tilburgers te paard die een erewacht vormden. Vervolgens kwamen verschillende plaatselijke katholieke organisaties en verbanden voorbij. Daarop volgden een afdeling zoeaven in uniform, pauselijke aalmoezeniers, een rijtuig met zoeaven die te Mentana en Montelibretti gewond waren geraakt en daarna alle verschillende zoeavenbroederschappen. In de stoet bevond zich tevens een rijtuig met 'miniatuur-zoeaafjes': kinderen verkleed in een zoeavenkostuum. Het is een van de eerste tekenen dat de zoeaven door hun heldenstatus een voorbeeld vormden voor de katholieke jeugd. De bijeenkomsten van 1876 en 1877 zorgden ervoor dat de sociale herinnering onder de zoeaven in leven bleef. Door het oprichten van zoeavenbroederschappen in de jaren rond 1875 was hier al een begin mee gemaakt. Doordat de zoeaven niet alleen in eigen kring elkaar opzochten, maar ook stedelijke notabelen en afvaardigingen van allerhande katholieke verenigingen uitnodigden, werden de herinneringen bovendien overgebracht aan een breder katholiek publiek.

Deze verbreding van de herinneringscultuur nam tussen 1875 en 1896 alsnog toe. Langzamerhand voltrok zich een verschuiving van een sociale herinneringscultuur die haar uiting vond in lokale zoeavenbroederschappen en aan paus Pius gerelateerde herdenkingsfeesten naar een meer politieke herinneringscultuur van groots opgezette zoeavenbijeenkomsten en een nationale zoeavenbroederschap. Doordat tal van andere katholieke bewegingen zich rond de bijeenkomsten van de zoeaven schaalden, werden de oud-zoeaven meer en meer een middelpunt voor het opgeleefde katholieke zelfbewustzijn.

Zo organiseerde de Utrechtse zoeavenbroederschap op 13 november 1892 voor het eerst sinds de viering in Tilburg van 1876 een bijeenkomst voor alle zoeaven uit Nederland. Reden voor het feest was ditmaal niet een aan Pius gerelateerd feit, maar de herdenking van de Slag bij Mentana vijfentwintig jaar eerder. Grote initiator was luitenant August Wils, die net als de luitenanten Adriaan Looijmans en Louis Boelen geregeld contact had met generaal De Charette.¹³ In 1892 trad Wils andermaal in contact met De Charette, om hem over te halen acte de présence te geven op het feest in Utrecht. De Charette zegde toe onder één voorwaarde: de

herdenking te Utrecht zou een nationale zoeavenherdenking moeten worden die alle verenigingen en luitenants zou verenigen. Wils ging akkoord, met de hoop dat uit het feest eindelijk een nationale zoeavenbroederschap zou ontspruiten.¹⁴ Onder toezienend oog van de feestcommissie kwamen meer dan 1.200 oud-zoeaven bijeen.

Zoals Wils hoopte kwam uit de Mentanabijeenkomst te Utrecht een nationale broederschap voort. In 1894 werd de Algemeene Nederlandsche Zouavenbond (Alg. Ned. Zouavenbond) opgericht. Dit nationale broederschap zou voortaan de stuwende kracht zijn achter zoeavenbijeenkomsten en andere zoeavenactiviteiten. Hiermee had de Alg. Ned. Zouavenbond, hoewel in zichzelf een exponent van de sociale herinnering, een groot aandeel in de politieke herinnering die meer en meer op de voorgrond kwam te staan in de periode 1870-1896.

In 1895 vond een nieuwe zoeavenbijeenkomst plaats. Onder leiding van J.J. Küppers, voorzitter van de Alg. Ned. Zouavenbond, werd in 's-Hertogenbosch een zogenaamde 'protest-meeting' tegen de 'roof' van 1870 gehouden. Vijftienvijftig jaar na dato hield het verlies van Rome de gemoederen der zoeaven nog steeds bezig. Net als drie jaar daarvoor in Utrecht kwamen nu opnieuw van heinde en verre oud-zoeaven naar de plechtigheid in Den Bosch, ook De Charette was weer van de partij. Tevens waren Henri Cramer, hoofdredacteur van *De Katholieke Illustratie*, en tal van andere katholieke notabelen aanwezig. Naast oud-zoeaven waren veel andere katholieke groeperingen naar Den Bosch getogen: politici, geestelijken, afvaardigingen van rooms-katholieke volksbonden, werkliedenverenigingen, timmerlieden, metaalbewerkers enzovoorts waren present. In totaal woonden tussen de tien- en vijftienduizend mensen de protestbijeenkomst bij.¹⁵ Niet alleen werd er geprotesteerd tegen de inname van Rome, deze bijeenkomsten waren vooral een uiting van de katholieke kracht.

Monumenten en een museum

De politieke herinneringscultuur kreeg na de eeuwwisseling haar definitieve gezicht. Met name de bijeenkomst te Oudenbosch, waar het oude vertrekcentrum van de Nederlandse zoeaven is gevestigd, in 1909 is hier een goed voorbeeld van. Het betrof hier een feestvergadering die de Alg. Ned. Zouavenbond had georganiseerd. Hoewel de stemming vrolijk was en honderden oud-zoeaven kwamen opdagen, had de dag ook een ondertoon van protest. Nog steeds waren de oud-zoeaven verbolgen over de 'statenroof' van 1870. Na een feestpredicatie van kapelaan H. Looijmans, zoon van oud-luitenant Looijmans, trokken de oud-zoeaven in vol ornaat met opgestoken banieren richting de feestzaal, alwaar oud-kapitein Zeno de Résimont tijdens het diner een redevoering hield. Baron de Charette werd ook verwacht, maar vanwege zijn slechte gezondheid moest hij verstek laten gaan.¹⁶

Twee jaar later, in 1911, was Oudenbosch nogmaals het middelpunt van een zoeavenbijeenkomst. Met een groots opgezet programma werd op 26 november van dat jaar het Nationale Zoeavenmonument onthuld, het summum van de politieke herinnering. Aan de onthulling gingen verschillende zaken vooraf. Vooraleer werden tijdens een heilige mis pastoor Hellemons en pater De Kruijff herdacht, de

twee geestelijken die de zoeavenwerving in Nederland hadden geleid. Het verleden van de zoeavenbeweging werd zodoende geëerd. In een feestelijke optocht die op de mis volgde werd bovendien de toekomst van de zoeavenherinnering veilig gesteld. Voorop in de stoet liepen twee kinderen van een oud-zoeaaf, gevolgd door afvaardigingen uit de gehele Nederlandse katholieke spectrum: studentenverenigingen als Veritas (Utrecht) en Vergilius (Delft), afvaardigingen van verschillende bisdommen, rooms-katholieke volksbonden, boerenbonden en kruisverbonden, katholieke turnclubs, trampers, bakkers, leerbewerkers en spoorwegsecretarissen.¹⁷

Net als in 1895 in Den Bosch vormde ook hier in Oudenbosch een zoeavenplechtigheid de aanleiding tot een manifestatie van katholieke volkstrots. De feestelijkheden waarmee het zoeavenstandbeeld werd onthuld, laten zien welke plek de zoeaven rond deze tijd innamen in het katholieke landschap van Nederland. De zoeaven werden als vaandeldragers van de katholieke trots en bewustwording bejegend, niet in de laatste plaats door henzelf. Met het plaatsen van een zoeavenmonument op initiatief van de Alg. Ned. Zouavenbond werd het beeld van de zoeaven als helden van het Nederlands katholicisme definitief in het collectieve geheugen van rooms Nederland vastgelegd. De politieke herinnering kreeg hiermee voorgoed vaste voet aan de grond in de zoeaafse herinneringscultuur.

Desondanks was de sociale herinneringscultuur niet verdwenen. Met name op lokaal niveau zorgden plaatselijke zoeavenbroedersschappen voor de instandhouding hiervan. De zoeaaf Pieter Jong, die heldhaftig had gestreden in Montelibretti, werd in 1890 in zijn geboortedorp Lutjebroek herdacht door middel van een tableau-*vivante*.¹⁸ Zelfs het overlijden van zijn moeder werd breed uitgemeten in de katholieke pers.¹⁹ Tijdens een Mentanafeest van de Amsterdamse zoeavenbroederschap in 1892 werd bovendien tot grote verrassing van de leden het peetkind van ‘den welbekenden held van Monte-Libretti, Pieter Jong, van Lutjebroek’ tijdens de ledenvergadering voorgedragen als aspirant-lid van de plaatselijke broederschap, ‘wat met een luid applaus van instemming werd beantwoord’.²⁰ Ook werd er in 1913 in een historische stoet vol allegorische wagens ter viering van de onafhankelijkheidsfeesten een praalwagen meegevoerd waar Jong verbeeld werd.²¹ Dit toont hoe zeer de Lutjebroeker katholieke gemeenschap trots was op hun dorpsgenoot. In veel sterkere mate toont het meerijden van een Pieter-Jong-praalwagen op een nationale feestdag ons dat de verstrengeling van vaderlandsliefde en zoeavenmoed inmiddels verwezenlijkt was.

Desalniettemin won de praalwagen geen prijs van de jury. De onvrede die hierover ontstond bij de katholieke dorpsgemeenschap ‘prikkelde de mannen van het initiatief’.²² Het levende standbeeld van 1913 zou een stenen standbeeld moeten worden in 1917, precies vijftig jaar na de Slag bij Montelibretti. Onder aanvoering van plaatselijk pastoor Postma werd geld ingezameld en sympathie gewonnen. Al snel werd katholiek bouwmeester Pierre Cuypers met de opdracht belast het standbeeld te vervaardigen. In tegenstelling tot het monument te Oudenbosch dat opgericht was vanuit de Alg. Ned. Zouavenbond, was het monument voor Pieter Jong dus tot stand gekomen op initiatief van de katholieke gemeenschap van Lutjebroek.

Op 9 oktober 1917 vond de onthulling plaats. Meer dan honderd oud-zoeaven waren afgereisd naar Lutjebroek om dat moment mee te maken, waaronder de heer

Vos, voorzitter van de Alg. Ned. Zouavenbond. Lutjebroeker pastoor Postma hield een toespraak waarin hij Lutjebroek, Jong en de zoeaven ophemelde: Lutjebroek verdiende lof voor het standbeeld, Pieter Jong bracht een 'heldhaftig offer voor de nobelste zaak der wereld' en de zoeaven waren 'de bloem van Europa's jeugd' die vochten voor 'het oudste recht ter wereld'. Met de Tertulliaanse uitspraak dat het bloed der zoeaven het zaad van het recht was, besloot de pastoor uiteindelijk zijn toespraak.²³ Na diverse andere toespraken werd het standbeeld dan uiteindelijk onthuld door Klaasje Jong, 'den kleinen bloedverwant van den held'.²⁴ Hoewel er vele oud-zoeaven op de onthulling aanwezig waren, bleef de plechtigheid vooral een Lutjebroekse aangelegenheid, zoals onderstreept werd door pastoor Postma, de initiatiefnemer voor de oprichting van het monument. In zijn redevoering sprak hij niet voor niets over de drietrapsraket Lutjebroek-Jong-zoeaven. Jong gold in Nederlandse zoeavenkringen als het archetype van moed, onverschrokkenheid en vroomheid, maar de historische claim op de held werd uiteindelijk gedaan door zijn dorpsgenoten. In plaats van een nieuw moment van politieke herinnering in de herinneringscultuur van de Nederlandse zoeaven, was het standbeeld van Jong een boegbeeld van de katholieke Lutjebroekse sociale herinnering geworden.

In de jaren die volgden stierven vele oud-zoeaven: in 1920 waren nog maar tweehonderd van hen in leven.²⁵ Met het wegvallen van de zoeaven, ging ook de herinnering aan hen verloren. De afname van het zoeavenbestand bracht evenwel hernieuwde aandacht en grote erkenning teweeg. Families en parochies waren fier op de zoeaven die zij geleverd hadden en in processies en optochten liepen in de jaren twintig en dertig vaak verschillende oud-zoeaven in uniform mee.²⁶ En menig katholiek mocht dan angstig zijn voor het gebrek aan kennis bij de jeugd over de zoeaven: de zoeaven waren in de jaren twintig juist populair bij de jeugd. Zoeaven werden hoofdpersonen van kinderboeken en bij Kindheidprocessies en toneelvoorstellingen gingen kinderen zelfs verkleed als zoeaaf, zoals te zien is op de afbeelding.²⁷ De zoeaven dienden als voorbeeld voor de jeugd: als helden van de katholieke gemeenschap in Nederland waren de pauselijke strijders de archetypes van pausliefde, strijdbaarheid en katholieke trots.

De opgeleefde interesse voor de zoeavengeschiedenis in de jaren twintig mondde uiteindelijk uit in de oprichting van een museum. In de wetenschap dat het niet lang meer zou duren voordat de laatste zoeaaf zou sterven en de daarmee gepaard gaande verdwijning van een groot deel van de individuele en sociale herinnering, werd hiertoe een aanzet gegeven. Ignace Wils jr, neef van Auguste Wils, en pastoor Van Leeuwen, voorzitter van de Alg. Ned. Zouavenbond, waren de aanjagers van het museum, dat onderdak zou vinden in een ruimte van het Bisschoppelijk Museum van Haarlem. In *De Tijd* deed Wils een oproep om correspondentie, portretten, kepies, medailles en andere 'herinneringen van de Zouaven' aan het op te richten museum te schenken. Immers: 'in een museum blijven deze kostbare getuigenissen uit een volwaardig verleden bewaard en liggen ze ten dienst van de historicus', aldus Wils.²⁸ Het museum zou in 1947 opgaan in het nieuwe Nederlandse Zouavenmuseum te Oudenbosch, dat voortkwam uit de persoonlijke collectie van Christoffor van Langen. Vaandels van broederschappen, zoeavenkostuums en -wapens, honderden brieven en foto's, Bene-Merenti-medailles en schilderijen van de

helden van Albano, Pieter Jong en de Slag bij Mentana: het is slechts een kleine greep uit de collectie van het museum, het summum van de zoeaafse herinneringscultuur.

Het zoeavenmuseum is het scharnierpunt van de herinneringscultuur rond de zoeaven, balancerende tussen de politieke en de culturele herinnering. De grondleggers hiervan, Wils en Van Leeuwen (en in mindere mate ook Van Langen) kwamen voort uit de zoeaventraditie en wilden door middel van een museum de sociale herinnering vastleggen. De manier waarop dit gebeurde is typerend voor de politieke herinnering. Niet van onderaf kwam het museum tot stand, maar vanuit de zoeaventop. Als leiders van de zoeavengemeenschap in Nederland zorgden Wils en Van Leeuwen met de komst van een museum voor een transgenerationale en overdraagbare vorm van herinneren, waardoor de zoeaven, voor zover dat nog niet gebeurd was, voorgoed in het collectieve geheugen van katholiek Nederland kwamen.

Gelijktijdig is het museum in alles hét voorbeeld van de culturele herinnering. Met het overlijden van de laatste zoeaaf in 1946 en de ontbinding van de Alg. Ned. Zouavenbond in 1947 kwam er tachtig jaar na dato een einde aan de zoeaventijd en haar sociale herinnering, qua tijdspanne overeenkomend met het aantal jaren dat Assmann noemt dat de sociale herinnering maximaal kan duren.²⁹ Zoeavenboeken, -brieven, -schilderijen, -kostuums enzovoorts verwerden hiermee tot eenzame sporen en resten van de Nederlandse zoeavengeschiedenis, hoewel het niet de enige sporen waren. Door het oprichten van een nationaal zoeavenmonument in 1911 hadden de zoeaven zich namelijk al vergewist van een andere blijvende herinnering aan het eigen verleden. En hoewel het monument van Jong een Lutjebroekse aangelegenheid was, gold én geldt hij als dé zoeavenheld van Nederland.

Conclusie

Tussen 1861 en 1870 trokken ruim 11036 jongemannen naar de Kerkelijke Staten om te vechten voor de paus. Hieronder waren 3181 Nederlanders. Avontuur, prestige en een vlucht uit het vaak armoedige bestaan in Nederland hebben ongetwijfeld bijgedragen aan de grote bereidheid onder de Nederlandse jongelingen om zoeaaf te worden. Maar de grootste reden vormde zonder meer het oprechte geloof dat ze zouden gaan strijden voor de goede zaak.

Dit onderzoek had als insteek om Aleida Assmanns ideeën over herinneringscultuur te betrekken op de Nederlandse zoeaven tussen 1860 en 1947. Haar indeling in individuele, sociale, politieke en culturele herinnering is zeer vruchtbaar gebleken om de herinneringscultuur van de Nederlandse zoeaven mee te duiden. De individuele herinneringen die de zoeaven tussen 1860 en 1870 opdeden, leidden bij terugkomst in Nederland tot de oprichting van vele zoeavenbroedersschappen. Samen met boeken en bijeenkomsten ontstond er op deze manier een cultuur van sociale herinnering. Vanaf omstreeks 1895 zou deze sociale herinnering gaande bij beetje het veld moeten ruimen voor de politieke herinnering. Door middel van grootschalige bijeenkomsten, het oprichten van een zoeavenmonument en verschillende manifestaties legden de zoeaven hun eigen geschiedenis vast en werd

de herinnering aan hen geïmplementeerd in het katholieke collectieve bewustzijn.

Het onderzoek biedt bovendien interessante aanknopingspunten voor verder onderzoek met betrekking tot herinneringscultuur binnen kleine groepen. Van hugenoten tot homo's en van Urker vissers tot Kerkraadse koempels: hun geschiedenissen zijn bekend, maar naar hun herinneringscultuur is vrijwel geen onderzoek gedaan. Dat is jammer, want door te onderzoeken op welke momenten sociale herinnering, politieke herinnering en/of culturele herinnering dominant werden binnen zulke kleine gemeenschappen, kan meer inzicht ontstaan over hoe deze groepen herinnerd werden, herinnerd wilden worden en worden herinnerd.

Voetbalclub *VV De Zouaven* houdt de herinnering aan de zoeaven van Lutjebroek nog immer in leven. Ook in Oudenbosch wordt de Nederlandse zoeavengeschiedenis nog altijd herdacht. In het plaatsje leeft de herinnering aan de zoeaven voort. In het in 1947 opgerichte Zouavenmuseum liggen nog steeds de uniformen, wapens, brieven en medailles uitgesteld die ons aan de zoeaven van weleer doen herinneren. Op steenworp afstand van het zoeavenmonument houden zij als tastbare getuigen van het verleden de herinneringen aan een gedenkwaardige episode in de geschiedenis van het Nederlands katholieke volksdeel vast.

Koen de Groot studeerde Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Momenteel maakt hij zijn Bachelor Italiaans af aan diezelfde universiteit. Zijn interesses gaan uit naar nationale identiteit, herinneringscultuur, publieksgeschiedenis, geschiedenispolitiek en moderne Italiaanse geschiedenis.

Noten

- ¹ Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik* (München 2006).
- ² Assmann, *Der lange Schatten*, 21-59.
- ³ Petra van Essen, *Voor paus en koning. Een korte geschiedenis van de Nederlandse zouaven*, 1860-1870 (Oudenbosch 1998) 3-5.
- ⁴ Christoffor van Langen, *Uit het epos der 3000 Nederlandse zouaven* (Nijmegen 1947) 26-30.
- ⁵ Het aantal van 3181 moet als een absoluut minimum beschouwd worden. Het werkelijke aantal Nederlandse zoeaven ligt waarschijnlijk hoger, omdat veel Brabantse en Limburgse zoeaven op eigen houtje naar Brussel reisden en zodoende als Belgische zoeaven geregistreerd staan. Van 1860 tot 1870 zijn er in totaal 11036 zoeaven gewe-

est. Na Nederland kwamen de meeste zoeaven uit Frankrijk: 2964. Hierna volgde België met 1634. Ook uit Italië, Canada, Duitsland, Ierland en Engeland kwamen honderden zoeaven.

- ⁶ Wim Zaal, *De vuist van de paus. De Nederlandse zouaven* (Amsterdam 1980) 111-113.
- ⁷ Zaal, *De vuist van de paus*, 115.
- ⁸ Zie bijvoorbeeld: J. Cuyten, *Pius IX en zijn roemrijk leger, of 's pausen tijdelijke macht en hare dappere verdedigers* ('s-Hertogenbosch 1869).
- ⁹ Van Langen, *Uit het epos*, 208-212.
- ¹⁰ Van Essen, *Voor Paus en Koning*, 49.
- ¹¹ Van Langen, *Uit het epos*, 238-240.
- ¹² Van Essen, *Voor Paus en Koning*, 51.
- ¹³ Van Langen, *Uit het epos*, 280-282.
- ¹⁴ *Ibidem*, 282-283.
- ¹⁵ Katholiek Documentatie Centrum, Collectie Jan Beekmans (col. 910), inv. nr.

159. T.E.A. Bosman, Ter ere Gods, tot heil van Paus en Kerk, enige aspecten van de Nederlandse zouavenbeweging nader beschouwd (Doctoraalscriptie Geschiedenis, RU, Nijmegen 1979) 78.
- ¹⁶ Van Langen, *Uit het epos*, 296-298.
- ¹⁷ 'De plechtige onthulling', *De Tijd*, 27-11-1911, 5.
- ¹⁸ *De Tijd*, 21-01-1890, 2.
- ¹⁹ Zie bijvoorbeeld: 'Binnenland', *De Tijd*, 22-01-1891, 2.
- ²⁰ 'Stadsnieuws. Een dag van feesten.', *De Tijd*, 08-11-1892, 2.
- ²¹ 'Binnenland', *De Tijd*, 10-10-1913, 2.
- ²² 'Een gedenkdag.', *De Tijd*, 17-09-1917, 2.
- ²³ 'Zouavenfeesten te Lutjebroek. (Per Telegraaf.)', *De Tijd*, 09-10-1917, 2.
- ²⁴ 'Zouavenfeesten te Lutjebroek. (Van onzen redacteur.)', *De Tijd*, 10-10-1917, 5.
- ²⁵ 'Algemeene Nederlandsche Zouavenbond', *De Tijd*, 05-07-1920, 6.
- ²⁶ Vanaf 1919 zouden bijvoorbeeld elk jaar een aantal oud-zoeaven meelopen in de Stille Omgang te Amsterdam.
- ²⁷ Van Doremalen, *Tilburgse zoeaven ten strijde voor de paus*, 55.
- ²⁸ 'Finale. De Zouaven marcheren af', *De Tijd*, 30-07-1932, 1.
- ²⁹ Assmann, *Der lange Schatten*, 30.